

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ
ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ПЕТИ

БЪЛГАРИ, ВИЗАНТИЙЦИ И РУСИ
ПО ДОЛНОТО ТЕЧЕНИЕ НА ДУНАВ ПРЕЗ 968 — 971 Г.
(Аспекти на културното взаимодействие)

Николай Русев

Балканските войни от 968 — 971 г. са били трагичен пролог към залаза на Първото българско царство. Попаднали в кръговрата от бурни събития, българите не са могли да отстранят надвисналата над тяхната държава опасност. Най-активната част от българското общество била обезсърчена от военните поражения и принудена да се мята между дошлите от юг и север в страната враждуващи помежду си завоеватели. Отношенията вътре във възникналия тогава военнополитически „триъгълник“ непрекъснато променяли своя характер — от враждебни до съюзни и обратно. Във връзка с това особено интересни са мотивациите на всяка от страните в обективните условия на дадения момент. Без да бъде изяснен както истинският, така и декларираният им смисъл, не е възможно да бъде разбрана политиката като начин да приспособиш реалните ситуации на обществения живот и да се приспособиш към тях.

Сложните взаимодействия между трите главни в продължение на няколко години сили могат да бъдат разгледани като координатна система „свои-чужди“¹. Става дума за изпълнения с драматизъм процес на асимилация на победения, по-рано чужд народ, която се извършва успоредно с военното подчинение, след което обаче ходът на този процес бива забавен за много десетилетия и дори столетия. Трябва да се направи уговорката, че в нашия случай могат да бъдат изследвани само повече или по-малко успешните опити да се провежда такава политика, а също и основите, върху които са се базирали. Освен това не са достатъчни сведенията от източниците, които, от своя страна, не отразяват в еднаква степен същността на дейността на участниците в събитията от 968 — 971 г. Налага се да се задоволим с версиите, изложени от византийските хронисти и с летописа „Повесть временных лет“ („Повест за изминалите години“, по нататък ПИГ), в основата на който са залегнали много фолклорни произведения.

Трудно може да се оспори фактът, че през посочения период по бреговете на Дунав са се сблъскали противници и съюзници, които отдавна и добре са се познавали. Именно тази е била предпоставката, послужила

за основа на византийския сценарий за руския поход срещу България. Но Светослав Игоревич не се е ръководел от плана на константинополските дипломати. Според сведенията на Скилица, след като разбили войската на цар Петър, „русите започнали да се отнасят към България като към завоювана страна“². Проблемът не е единствено в това, че руският княз отказал договор с император Никифор Фока и „по правото на оръжието“ новите земи трябвало да се смятат за негова собственост. Според нас, действията на Светослав са били съвсем неочаквани, тъй като, както изглежда, той е бил обмислил своите намерения относно България още преди идването на Калокир в Киев. Изследвачите отбелязват, че още преди пристигането на византийската мисия в Рус решението за поход към бреговете на Дунав вече е било съзряло³.

Истинските намерения на Светослав са отразени в ПИГ: „Победил Светослав българите и превзел около 80 крепости на Дунав, и започнал да управлява там, в Преславец“ (подчертаването тук и по-нататък е мое — Н. Р.). Още по-ясно тези намерения са изразени от думите на самия княз: „Не ми е добре в Киев, искам да живея в Преславец на Дунава — там е центърът на моята държава“⁴. Това решение не намерило подкрепа във висшите кръгове на руското общество и особено в Киев. На завърналия се за битка с печенезите княз направо му било заявено: „Ти, княже, търсиш чужда земя и се грижиш за нея, а своята си изоставил. А печенезите едва не заробиха и нас, и майка ти, и децата ти. Ако не дойдеш и не ни защитиш, те наистина ще ни заробят. Нима не ти е жал за своята родина, за старата ти майка, за децата ти?“⁵ Това, което Светослав Игоревич е смятал вече за свое, за киевчани си оставало чуждо. И все пак руското общество възприемало княза като наследник на своя баща.

Изглежда, че разказаното в ПИГ е причината Н. М. Карамзин да даде следната оценка за личността на Светослав: „Той повече е ценил славата от победите, отколкото благого на държавата“⁶. Възгледите от този род са често срещани по страниците на научните издания и до днес. Например според С. Г. Пушкин, князът е „по-скоро скитащ нормански викинг, отколкото национален владетел на Руската земя“⁷. За Б. Д. Греков „Светослав е голям политически деец“, от когото „се интересува целият тогавашен свят“⁸. И въпреки всичко, „романтичният“ подход не е преодолян. Например според Г. Цанкова-Петкова „Светослав се проявява като принц мечтател“, а „отношението му в завзетите български градове и особено в Преслав и Дръстър било толерантно и демократично“⁹. Струва ми се, че Светослав много по-добре от съвременните историци е знаел не само какво иска, но и на кого може да разчита при осъществяването на замислите си.

Очевидното нежелание на част от руското общество да подкрепи начинанието на княза е било преодоляно по съвсем традиционен начин — за завладяването на новите земи Светослав привлякъл фамилии без престижен социален статут, но това били хора, изпълнени с „пасионарни пориви“. Лъв Дякон казва съвсем открито: „Той привлякъл цялата младеж на таврите за този поход. И тъй той събрал войска от шестдесет хиляди

храбри войници, без наемници, и тръгнал срещу мизите“¹⁰. За източните славяни, по-късно и за руското общество (да си спомним Ермак Тимофеевич), подобни явления са били нещо обичайно. Личността на княза и положението му в Киев са обусловили и мащаба на похода. Въпреки че официално той е бил смятан за владетел, държавата фактически се е ръководела от неговата майка, княгиня Олга, а ключовите длъжности са заемали нейни предани хора. Някои от тях, вече в напреднала възраст (Свенелд, Добриня), заемали постове си още от времето на Игор. С. М. Соловьев пръв е обърнал внимание на посоченото обстоятелство: „Светослав никога не е бил княз на Рус в истинския смисъл на думата: отначало управлението е било в ръцете на майка му, а след това — на синовете му“¹¹.

Къде е насочил силите си князът? Отново към традиционния за източните славяни път „от варязите към гърците“. Този маршрут е описан подробно от Константин Багрянородни като ежегоден „за русите, които пристигат с еднодръвки от Русия в Цариград“¹². Поне от VI в. славяните са се стремили към Дунав и в това отношение Светослав е продължител на делото на много поколения славянски вождове, първият от които е бил легендарният Кий. Светослав, последният езичник на киевския престол, е бил и последният от руските князе, които последователно са следвали линията на своите предшественици. Едва ли може да бъде намерена някаква принципна разлика между действията на Олег, превзел Киев през 882 г., и акциите на Светослав за завладяването на долното поречие на Дунав и Преславец. И така, отрядите на руския княз дошли до Дунав по отдавна известни пътища, преминавайки през земи, които са им били също толкова добре познати. Вероятно част от войската е дошла по суша през района на северозападното черноморско крайбрежие.

Точно през тези територии княз Игор е проправял пътя на Рус към Балканите. Откритите след войната древни находки позволяват да определим тази територия като гранична област между българи и руси през X в.¹³ Археологическият облик на местните паметници не се отличава с еднообразие и дава възможност да говорим за мирното съвместно съществуване по тези територии дори през IX — X в. на различни славянски, а вероятно и тюрко-български етнически групи. Едва ли такава етнокултурна среда може да бъде определена еднозначно като „чужда“ за дошлите тук Светославови воители. Наличието на неславянски елементи, макар и отчасти намиращи се в процес на асимилация, също не се възприемало като нещо чуждо. Въпреки че войската се е състояла главно от източни славяни, в нея безспорно е имало и хора от чужд произход. По-конкретно, доста голям е бил процентът на варязите, в това число и славянизирани. Не е било еднородно и населението по двата бряга на Дунав, между Карпатиите и Балканите, а също и в Добруджа, макар че всеки от районите е имал своя специфика. За обща черта може да се смята преобладаването на славянския елемент.

ПИГ ни дава заслужаващо внимание съобщение за победата над българите в навечерието на 967 г., след което руският княз поема управлението в Преславец, „като взема данък от гърците“¹⁴. Очевидното противоречие

12. Българите в Северното Причерноморие

в текста губи значението си, ако се има предвид, че гърците след сраженията си остават за Светослав чужди, докато победените българи станали свои, тъй като е получил техните земи по правото на по-силния, победил с оръжие съперника си. Нещо повече, изглежда е вярно, че руският княз се е стремил да завладее само долното поречие на Дунав, а не цяла България. Неслучайно още П. Мутафчиев е писал за две държави — начело със Светослав и „безпомощния фигурант“¹⁵ цар Борис. Можем да добавим и една „трета България“ — западните и югозападните провинции на страната, намиращи се в ръцете на Комитопулите. Според някои данни, руският княз е бил в договорни отношения с тях и не е имал претенции към подвластните им територии¹⁶. Но освен косвени сведения, данни за такива отношения няма. Затова пък византийски извор свидетелства за постигнато съгласие на русите „с поробените вече българи“¹⁷. Запазването на титлата на българския цар, на хазната и столицата ни дава представа за характера на сключеното съглашение. Изглежда, то не е било само за съвместни действия срещу византийците. Наистина, заедно с Борис в Преслав се е намирал и знаменитият Сфенкел-Свенелд със своя отряд, голям почти колкото войската на Светослав и действващ автономно.

Посочените факти лесно могат да бъдат вменени в модела на федералното (конфедералното) устройство на Древна Рус, пренесен от киевския княз на Балканите. При тези обстоятелства не може да не си спомним за Мал, запазил по времето на княз Игор своята власт в земите на древланите. Той управлявал от столицата си Искоростен, а данъците във владенията му събирал същият този Свенелд с дружината си¹⁸. Ако нашите наблюдения и съпоставки са верни, става ясен ходът на много събития, които на пръв поглед изглеждат безсмислени и случайни. Във византийската „История“ се сочи, че Светослав вече е бил обмислил действията си: „Обзет от надежди за богатство, той мечтаел да завладее страната на мизите“¹⁹. Но едва ли тези „мечти“ са се появили чак след обещанията на Калокир за несметни богатства.

Освен българския цар, своята власт запазили и управителите на отделните области и градове. За това пише загадъчният „готски топарх“, който е посетил този, „който царуваше на север от Дунава“, където е бил приет „по най-добър начин, колкото някой би могъл да пожелае“. Варваринът владетел, който, според много авторитетни изследвачи, е Светослав Игоревич, както указва топархът, „на драго сърце ми даде отново цялата власт над Климатите и присъедини към това цяла област, а освен това ми подари значителни ежегодни доходи в своята земя“²⁰. Съдейки по всичко, клетва за вярност към руския княз са положили много крепости, разположени по левия бряг на Дунав, а също и Констанция (днешна Констанца в Добруджа). Техни пратеници отишли при византийския император Йоан Цимисхий, обсадил Светослав в Доростол. „Те му искали прошка за сторените злини“ — разказва Скилица²¹. Същият този „готски топарх“ пише, че варварите, живеещи на север от Истър, порано толкова много са се славели със своята справедливост и законност, че „градовете и народите доброволно се присъединявали към тях“²².

Но контактите на дошлата на територията на България Светославова войска не са били само с управляващия елит. Предполага се, че населението на завладяната държава бързо си е изработило линия на поведение спрямо завоевателите. Въпреки че много историци определят дейността на Светослав и неговите сподвижници като действия на дружина скитащи варязи, тази оценка в никакъв случай не отговаря на действителността. Независимо от стремежа на византийските автори да изобразят русите като диви зверове, да нарисуват жестоки сцени на масови разправи (например 20 хил. набити на кол във Филипопол)²³, идването на отрядите на киевския княз в тези земи изобщо по нищо не напомняло походите на Игор, Олег и техните предшественици. Нещо повече, завоеванията на Светослав не са приличали и на скандинавските нашествия в западно-европейските страни, където се е появила знаменитата молитва: „Избави ни, Боже, от дявола и от норманите“²⁴.

Историческите факти ни дават примери за съвместни бойни действия на руски и български отряди срещу Византия. Изразяваното мнение, че този съюз се е крепял изключително на принудата и на общата омраза към империята, е повърхностно и явно опростено. При описанието на силите от антивизантийската коалиция Йоан Скилица пише: „Варварите били разделени на три части (в първата част влизали българи и руси, след тях били турки и накрая само печенеги)“²⁵. Изследвачите смятат, че това обединение между българи и руси е било възможно благодарение на две обстоятелства — сходството във военната организация и езиковата общност. Именно това е правело бойното взаимодействие на довчерашните врагове ефективно²⁶. Макар че гръцките извори ни дават фантастични цифри относно вражеските войски — 308 хил., може да се предположи, че основната част от българските подразделения се е състояла не от професионални воители, а от опълчение. В редовете на войската са се правели и първите стъпки към взаимното осъзнаване близостта на културите. Българо-руският съюз имал ярко изразена антивизантийска платформа, поради което е бил подкрепян главно от сили, не желаещи под никакъв предлог да допуснат хегемония на империята. Изказвано е мнение за съществуването в Българското царство на две партии — проруска и провизантийска. За представителите на първата П. О. Каришковски пише: „Българите виждали в руския княз своя вожд против омразната Византия, а Светослав се е чувствал в известна степен приемник на политическите завети на Симеон“²⁷. Действително, князът, като обяснява на императора, „че той поради незнание смята руската храброст за женска изнеженост и се опитва да ни плаши с такива закани, както с плашила плашат малки деца“, го заплашва: „Ще разпънем шатрите си пред вратите на Цариград и ще го обградим със здрав окоп“²⁸. Възможно ли е било едни такива намерения да оставят равнодушни онези слоеве от българското общество, в които е бил все още жив споменът за славата от победите на Симеон?

Трудно може да бъде отречена посочваната от историците роля на Светославовите воители в развитието на българо-руските културни връзки²⁹. Те несъмнено са разкривали и пред българите, и пред русите близостта

на обичаите, на древните общославянски обреди. Именно на основата на такива отношения се позовава „готският топарх“. Той пише, че българите, „съседни на този, който царуваше на север от Дунава“, преди военното поражение „преди всичко се стремяха към независимост“. Но след това те се предават на победителя и се оказва, че „техните собствени прави не се отличаваха от тамошните обичаи“³⁰. И наистина, жертвоприношенията на петли, споменавани от Лъв Дякон като руски обред, имат съответствия в етнографията на Североизточна България. Съществен е фактът, че такава жертва се принася в чест на момчета и мъже³¹. Забелязана е и приликата в заклеването над оръжие, в частност над мечове. При българите за него се споменава в отговорите на въпросите, зададени на папа Николай I³². Ако трябва да говорим за сходствата в народните празници, древните поверия и т. н., ще се получи един много дълъг списък. Те могат да бъдат проследени чак до XX в. и няма съмнение, че преди хиляда години тяхната близост е била още по-очевидна. Стоте години господство на християнската религия в България в условията на несъществени българо-славянски противоречия не са могли да изместят на заден план, а още повече да изтрият от съзнанието на населението традициите на славянското езичество. Не са ли имали предвид точно това единство, когато във Византия са наричали и двата народа „скитски (варварски)“? Освен това, от гръцките текстове невинаги е ясно дали става дума само за българите, само за русите или и за едните, и за другите едновременно.

Различието между българите и русите по принцип би могло да се включи в антитезата „християни — езичници“, лансирана от Византийската империя по време на събитията от 968 — 971 г. Но поставянето на въпроса по този начин не е съвсем основателно. Разбира се, в отношенията на ниво свещеници — жреци това е бил антагонизъм, но при всекидневното общуване в низините посоченото противоречие може би е било сведено до минимум. За нас интерес представляват ежедневните отношения между редовите участници в събитията. А те са следните. При обсадата на Преслав, според сведенията на византийски историк, „паднали извънредно много мизи. Те се биели заедно със скитите, изпълнени с гняв към ромеите, които били станали причина за нашествието на скитите в земята им“. Към този откъс може би по смисъл се доближава епизодът, свързан с безнадеждното положение на Светославовата войска при обсадата на Доростол. „Когато ромеите събличали падналите варвари, намерили измежду убитите и трупове на жени, облечени в мъжки дрехи: те се били сражавали заедно с мъжете против ромеите“³³. По всяка вероятност това са били българки от онази част от населението, която докрая е останала на страната на русите. По време на мир тези контакти са били не по-малко тесни.

Неочакваното прехвърляне на армията на Йоан Цимисхий през Стара планина станало в навечерието на Великден. Това, според Лъв Дякон, е било възможно поради лекомислието на „скитите“, които не охранявали труднопроходимите пътеки „към земите на мизите“: „Настъпването на светата Пасха им е попречило да преградят пътищата“. След като получил

известие, че „скитите прекарват в безделие и не подозират пристигането ни“, императорът предложил: „Да преминем тесния път, преди тавро-скитите да усетят нашето идване и да излязат на бой в тези опасни места“³⁴. Етнологическата терминология ни позволява да видим в лицето на врага на империята и българи, и руси, съобразили действията си с християнските празници. От друга страна, известно е описанието на ежедневието в лагера на Светослав край Аркадиопол, в който българи и руси са представлявали едно цяло. „Нощем те се отдавали на пиене и пианство, варварски танци под звука на свирки и кимбали“³⁵. Смесем да предполагаваме, че българите като цяло не са се отличавали с предаността си към християнството, а що се отнася до русите, за тях Христовата религия не е била абсолютно чужда.

За отношението на русите към християнството през втората половина на X в. свидетелстват множество факти. Има сведения за покръстването на част от русите, а не е изключено и на част от варязите, още през 860 г., т. е. по времето на покръстването на българите. Също така добре е известно за съществуването на църквата „Св. Иля“ в Киев по времето на княз Игор, в чиято дружина е имало немалко християни. И най-накрая, майката на Светослав, Олга-Елена, е била ревностна християнка. Тя не само е прекарала известно време във Византия, където била покръстена от самия император (според някои сведения, тя приела новата религия още преди посещението си в Константинопол), но и възпитала според християнската религия своя внук — наследника на Светослав, княз Ярополк³⁶. За позицията на Светослав научаваме от ПИГ: „Неговата майка го поучавала да приеме кръщението, но той и не мислел да се вслуша в това; но ако някой се готвел да се покръсти, той не му забранявал, а само му се надсмивал“. Веднъж той дори заявил на Олга: „Как сам да приема друга вяра? Та нали дружината ми ще ми се подиграва“³⁷. Изглежда, християнството е влязло в киевския княжески дом почти едновременно със славянството — да не забравяме, че Светослав е бил първият представител от династията на Рюриковичите със славянско име. А не се ли усещат в името на детето, наречено „Светослав“, християнски алюзии? Трябва да отбележим, че Олга е посочвала на своя син пътя на християнската религия, като го е убеждавала, че дружината ще последва примера на княза. Но явно суровият воин е смятал, че преклонението пред християнските светини, извършването на новите обреди и изповядването на ценностите на „всеобщата любов“ не е мъжка работа. Но контактите с българите показали, че е възможно съществуването на християнски обреди от източен тип и че не е необходимо да се унижава пред византийците. За предприемането на тази стъпка също е допринесла съществуващата към средата на X в. славяно-езична християнска литература. Фактически Древна Рус е вървяла с България по един и същ път, но след нея. В някаква степен това се е разбирало или по-скоро чувствало от Светославовото воинство, което имало намерение винаги да се засели в поречието на Дунав заедно със своя княз. Трудно би могло да се обясни по друг начин защо русите не са разграбвали християнските храмове.

И въпреки всичко руско-българският съюз се разпаднал. Военните победи на византийците са били главната причина за краха на Светославовите замисли. След падането на Преслав и Плиска много градове „се отцепили от скитите и минали на страната на ромеите“³⁸. Инициативата преминала в ръцете на провизантийската партия, след която тръгнало и обикновеното българско население, дезориентирано от обещанията на византийците едновърци. Светослав се опитал да спре разпадането на единството на антивизантийските сили чрез репресии. „Светослав дълго време размишлявал и съобразил, че ако мизите се присъединят към ромеите, неговите работи не ще свършат добре“. Той бил принуден да ексекутира една част от намиращата се в Доростол аристокрация, а друга — да хвърли в тъмницата. Пострадали негови бивши привърженици, които му изменили в обсадения град. Руският княз, който не бил забравил, че по време на втория поход е трябвало със сила да си върне Преславец от българите, напълно основателно „се страхувал от бунт“³⁹. Тогава, както пише в ПИГ, от Преславец „излезли българите на битка против Светослав и била сеч велика...“ С цената на неимоверни усилия руският княз победил и жестоко наказал изменниците: „Под предлог (за нарушена) клетва, станаха плячка на насилието и меча“ жителите на цялата област⁴⁰. Сега историята се повторила, но в безизходна за княжеските воини ситуация. Затворени в крепостта Доростол, отрязани и по суша, и по вода, те „нямали никаква надежда за военна помощ, защото сънародниците им били далече, а пограничните варварски народи им отказвали помощта си, страхувайки се от ромеите“⁴¹. Този откъс, написан от Скилица, е интересен със своята откровеност. Именно страхът от византийците и само той (!) спирал варварите да проявят солидарност един към друг. Последвалите в България събития изцяло потвърдили, че тези опасения са били напълно основателни.

Доста странно изглежда оттеглянето на Светослав от териториите по долното течение на Дунав. Първо, той настоявал да се води борба с ромеите дори тогава, когато вече не е имал никакви шансове. Второ, въпреки даденото обещание да не идва в България с войски, той се стремял именно към това. „Ще отида в Рус, ще доведе още дружини“⁴² — предава думите му руският летописец. След това той тръгва към Рус по море, въпреки съветите на Свенелд да се върне по суша. Още по-учудващ е фактът, че князът не се е върнал в Киев, а е останал да зимува в Белобржеието — близо до устието на Днепър. Единствено печенезите ли са били виновни за онази гладна зима? Ако съдим по наличния материал, това не е било така, защото Свенелд съвсем благополучно се е добрал до родните земи. Това означава, че князът нарочно се е бавил, а стражевите отряди на печенезите са били само благовиден предлог за забавянето. В същото време излиза, че мъдрият и опитен пълководец Свенелд е изоставил на произвола на съдбата своя господар. Според тогавашните закони подобна постъпка била равна на предателство и се наказвала със смърт. Наистина, в литературата съществува и такава трактовка. Но е трудно тя да бъде приета⁴³. Много по-правдоподобна е версията на С. М. Соловьев. Изтъкна-

тият учен подчертава, че Светослав „се е отправил завинаги към България, към своята страна“. А сега князът се е видял принуден „да се върне в Рус, от която вече се е отрекъл и където управлението е било поето от синовете му; какви са били отношенията му с тях, и по-специално с най-големия — Ярополк, който управлявал в Киев? Той така или иначе е трябвало да лиши последния от дадената му власт и да заеме неговото място. Освен това, как биха се отнасяли към него киевчани, които и по-рано са го упреждали, че се е отрекъл от Рус? Сега той загубил онази страна, заради която пренебрегнал Рус, и се върнал като изгнаник в родната си земя“⁴⁴. На Светослав Игоревич, бивш неукротим воин в разцвета на силите си, такъв обрат му се струвал немислим. Той чакал на средата на пътя между Преславец и Киев Свенелд да се присъедини към него с нови отряди, събрани в Рус. Той вярвал в успеха си и жадувал за реванш в борбата. Но и до пролетта така и не дошли дружините, на които князът възлагал всичките си надежди. Може само да се предполага кой е попречил да бъде организиран нов поход. Решаваща роля, по всяка вероятност, е изиграла укрепилата позиция си в Киев по време на отсъствието на Светослав болярска групировка, от чието име управлявал младият княз-християнин Ярополк Светославович. Тя повече се интересувала от установяването на постоянни граници и вътрешен ред, отколкото от териториално разширение. За нея стремежите на сина на Ольга оставали чужди, тъй като в основната си част тази аристокрация произхождала от местни, по традиция свързани със земите си родове. Тези хора не притежавали мобилността на търговците и воините от севера. Изглежда, в поречието на Днепър главно чужденците са били представители на този тип хора. Що се отнася до младежта, то нейната най-активна част напуснала родните места няколко години по-рано — в началото на първия и по време на втория поход към Балканите. Дори само тези причини са били достатъчни, за да бъде Светослав обречен...

Делото било довършено от печенезите, използвани против русите от византийците, които изпратили при номадите специална мисия начело с евхаитийския архиепископ Теофил⁴⁵. Всъщност тази хитрост, имаща за цел физическото унищожаване на Светослав, представлява едва ли не най-сложния ход от страна на империята в отношенията ѝ с русите. В други случаи Константинопол е действал твърде праволинейно. Когато варварската войска, която трябвало да нападне България, се настанила на териториите по долното течение на Дунав, било ѝ наредено веднага да напусне Мизия, „която принадлежи на ромеите и от старо време съставя част от Македония“⁴⁶. Отказът еднозначно фиксира началото на бойните действия. Впоследствие ултиматумите се редували с военни стълкновения. Хората на императора напомнили на руския княз за договора, сключен с неговия баща Игор, и обсадата на Доростол завършила с подписването на аналогичен документ. Любопитен е фактът, че самите гърци признават високата цена на това съглашение. В критичния момент на императора уж му бил помогнал Свети Теодор Стратилат, но за убедителна победа силите не достигнали. Затова, когато пратениците на русите пристигнали

да преговарят за мир, „императорът приел на драго сърце това предложение“⁴⁷. И въпреки всичко, Светослав и неговите войни си оставали за гърците свирепи полудиви същества.

По отношение на българите византийците заемат двойка позиция. От една страна, те са „беден, и при това презрян скитски народ“, те са управлявани не от цар, а от „облечения в кожух кожогризец“, а в земите им „злини върху злини връхлитат“. Българите „не могли да понесат дори и първия напор“ при нападението на русите. От друга страна, същият този Лъв Дякон пише: „Мизите изповядват безпогрешно християнското учение“; „...вождът на мизите Петър, боголюбив и досточтим мъж“. Той знае само трима императора, които „е победил в собствената им страна“⁴⁸. Последното обстоятелство, както вече отбелязахме, въобще не пречело на ромеите да смятат Мизия за своя.

В трудните за империята времена Византия най-усилено експлоатирала темата за единната вяра. На религиозна основа е бил изграден съюзът против русите още при Никифор Фока. Императорът напомнил на българите за християнските идеали и чрез свои пратеници „поискал девойки от царския род, за да ги ожени за синовете на император Роман“. Мизите с радост се отзовали на направеното предложение и „го умолявали настойчиво да ги защити колкото може по-скоро, като отклони и обезвреди надвисналата над вратовете им секира на таврите“⁴⁹. Но замисляното българо-византийско обединение не се осъществило.

Новият владетел на ромеите Йоан Цимисхий действал вече против българо-руския съюз. За да бъде той развален, била необходима една впечатляваща военна победа и затова императорът заявил: „При първото нападение ще превземем и град Преслав, който е столицата на мизите“. „Щом навлезли в града, ромеите тръгнали из тесните улици, избивали неприятелите и разграбвали вещите им“. Въпреки че византийската армия извършила в българската столица „неописуеми кланета“, към пленения цар Борис II Цимисхий „се отнесъл човеколюбиво“. „Той казвал, че не бил дошъл, за да пороби българите, а, напротив, за да ги освободи. Признавал за врагове само русите и се държал с тях като с неприятели“⁵⁰. Естествено, тази тактика, целяща разцепление в средите на съюзниците, била връх на лицемерието. Риториката на фона на труповете по никакъв начин не убеждавала в искреността на намеренията на византийците, но тя отваряла вратите към тях за онази част от българите, която била готова за компромис. Тази линия на поведение се е граждала върху идеята за едновременците — „спасители“ и „спасени“. Реалните събития обаче напълно опровергали всички тези декларации.

Гръцките историци сами разказват за кошунствата, извършени в българските църкви от магистъра пияница Йоан Куркуа: „Той разорил много храмове в Мизия и си присвоил техните одежди и утвари“⁵¹. Финален акорд на византийската освободителна епопея бил триумфът на императора в Константинопол. В златната колесница на победителя били трофеите — пурпурните одежди и короните на българските царе, а също и „взетата от Мизия икона на Божията майка“. След това Йоан Цимисхий

„пред погледа на гражданите свалил от Борис знаците на българската царска власт“. Императорът за вечни времена се прославил с това, че „върнал Мизия на ромеите“⁵².

Независимо от очевидната близост между българи и руси по редица характеристики на техните култури, те не са могли да станат един за друг свои. Освен военните поражения, сериозна пречка за това била и разликата в нивото на общественото развитие. Съхранилата традиционното устройство и управление на своите съставни части руска полуварварска държавност осъществявала властта си предимно чрез васална зависимост от центъра. В България този тип отношения били отмрели с ликвидирането самостоятелността на т. нар. „славинки“. Освен това в поречието на Дунав славянобългарският синтез вече бил дал своите плодове. Бил създаден нов тип етнос, в известна степен противоположен на източнославянския. Светослав, изглежда, не е преценил възможностите на Византия и ограничеността на своята власт над човешкия потенциал в Рус. След като се откъснал от Поднепровието, той вече не бил там напълно свой и по тази причина бързо изчерпал експанзионистичните резерви на източните славяни. Начините, по които руският княз искал да завладее териториите по течението на Дунав, в съчетание с постоянното присъствие на друг претендент за тази роля — императорът на Византия, са дезориентирали българите. Ромеите действали много по-ловко, като експлоатирали християнското съзнание на населението в България. Това им помогнало не само да неутрализират едновременците, но и да изтласкат Светослав от териториите по долното течение на Дунав. След това дошъл и редът на „своите чужди“ българи, чиято страна незабавно била превърната в провинция на империята.

Бележки

¹ Колесов, В. В. Мир человека в слове Древней Руси. Л., 1986, с. 18 — 71.

² ГИБИ, т. VI. С., 1965, с. 260.

³ Тихомиров, М. II. Исторические связи русского народа с южными славянами с древнейших времен до половины XVII в. — В: Славянский сборник. М., 1947, с. 143 — 146. Вж. също: Сахаров, А. II. Дипломатия Святослава. М., 1982, с. 53 — 92.

⁴ Повесть временных лет. Ч. I. М., Л., 1950, с. 244, 146.

⁵ Пак там, с. 245.

⁶ Карамзин, П. М. История государства Российского. Т. I. М., 1989, с. 139.

⁷ Пушкарев, С. Г. Обзор русской истории. М., 1991, с. 24.

⁸ Греков, Б. Д. Киевская Русь. Л., 1953, с. 459, 466.

⁹ Цанкова-Петкова, Г. Културни и политически връзки и отношения между България, Киевска Русия и Византия през ранното средновековие. — В: Руско-български връзки през вековете. С., 1986, с. 77—78.

¹⁰ ГИБИ, т. V. С. 1964, с. 248.

¹¹ Соловьев, С. М. История России с древнейших времен. — В: Соч., кн. I, т. I. М., 1988, с. 161.

- ¹² ГИБИ, т. V, с. 199 — 203.
- ¹³ Вж. Смиленко, А. Т. Спорные вопросы в изучении древностей VIII — X вв. Северо-Западного Причерноморья. — В: Древности юго-запада СССР (I — середина II тысячелетия н. э.). Кишинев, 1991, с. 166 — 185.
- ¹⁴ Повесть временных лет. Ч. I..., с. 244.
- ¹⁵ Мутафчиев, П. Русско-болгарские отношения при Святославе. — В: Петър Мутафчиев. Избр. произведения. Т. 2. С., 1973, с. 248 — 249 и др.; Тихомиров, М. Н. Цит. съч., с. 147. За ситуацията във Велики Преслав вж. напоследък и Павлов, Пл. Борис II. — В: Преслав, т. V. С., 1993, с. 56 — 61.
- ¹⁶ Литаврин, Г. Г. Формирование и развитие Болгарского раннефеодального государства (конец VII — начало XI в.). — В: Как была крещена Русь. М., 1988, с. 321.
- ¹⁷ ГИБИ, т. VI, с. 260.
- ¹⁸ Вж.: Свердлов, М. Б. Образование Древнерусского государства (историографические наблюдения). — В: Образование Древнерусского государства. Спорные проблемы. М., 1992, с. 62 — 66.
- ¹⁹ ГИБИ, т. V, с. 248.
- ²⁰ Пак там, с. 301 — 302. Вж. Тънкова-Займова, В. Долни Дунав — гранична зона на византийския Запад. Към историята на северните и североизточните български земи, края на X — XII в. С., 1976, с. 44 — 51.
- ²¹ ГИБИ, т. VI, с. 268.
- ²² Пак там, т. V, с. 299.
- ²³ Пак там, т. V, с. 253.
- ²⁴ Вж.: История Европы. Т. 2. М., 1992, с. 528 — 530 и др.
- ²⁵ ГИБИ, т. VI, с. 261.
- ²⁶ Тихомиров, М. Н. Цит. съч., с. 149 — 150.
- ²⁷ Карышковский, П. О. Русско-болгарские отношения во время Балканских войн Святослава. — Вопросы истории, 1951, № 8, с. 104 — 105.
- ²⁸ ГИБИ, т. V, с. 254.
- ²⁹ Михайлов, Е. Киевска Русия и България през X в. — В: Руско-български връзки през вековете, С., 1986, с. 69.
- ³⁰ ГИБИ, т. V, с. 301—302.
- ³¹ Генчев, Ст. Общи елементи в обичайната система на българи и руси. — Българска етнография, IV, кн. 2, с. 21 — 37. За жертвоприношенията на русите вж. също Симеонова, Л. Лъв Дякон и човешките жертвоприношения край Доростол — мит или действителност? — В: България, Балканите и Европа (Сб. в памет на проф. д-р С. Дамянов). В. Търново, 1992, с. 306 — 312.
- ³² Тихомиров, М. Н. Цит. съч., с. 139 — 149; Петрова, Г. Престъпленията в средновековна България. С., 1992, с. 38—39.
- ³³ ГИБИ, т. V, с. 264; т. VI, с. 270.
- ³⁴ Пак там, т. V, с. 260—261.
- ³⁵ Пак там, т. VI, с. 261.
- ³⁶ История Украинской ССР, т. I. Киев, 1981, с. 352—353.
- ³⁷ Повесть временных лет, ч. I..., с. 243.
- ³⁸ ГИБИ, т. V, с. 265.
- ³⁹ Пак там, т. V, с. 265; т. VI, с. 267.

- ⁴⁰ Пак там, т. V, с. 301.
- ⁴¹ Пак там, т. VI, с. 270.
- ⁴² Повесть временных лет, ч. I, с. 249.
- ⁴³ Рыбаков, Б. А. Первые века русской истории. М., 1964, с. 47.
- ⁴⁴ Соловьев, С. М. Пос. соч., кн. I, т. I, с. 160.
- ⁴⁵ ГИБИ, т. VI, с. 274.
- ⁴⁶ Пак там, т. V, с. 252.
- ⁴⁷ Пак там, с. 253, 271 — 274.
- ⁴⁸ Пак там, с. 247 — 249, 252.
- ⁴⁹ Пак там, с. 249 — 250.
- ⁵⁰ Пак там, т. V, с. 260, 263 — 264; т. V, с. 265.
- ⁵¹ Пак там, т. V, с. 268.
- ⁵² Пак там, т. V, с. 274; т. VI, с. 274.